

velopment of Ukraine]. In *Transformations in Contemporary Society: Economic Aspects*, 119-213. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2017.

Nikitenko, P. G., Kulakov, G. T., and Bondar, O. V. "Metodologiya dinamicheskogo prognozirovaniya sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya gosudarstva s uchetom posledstviy mirovogo finansovo-ekonomicheskogo krizisa" [The methodology of dynamic forecasting of socio-economic development of the state subject to the effects of the global financial and economic crisis]. *Problemy innovat-*

sionnogo razvitiya i kreativnaya ekonomicheskaya mysl na rubezhe vekov. Minsk, 2010. 279-285.

Sen, A. "Collective choice and social welfare". *Economica*. Vol. 40, no. 159 (1973): 214-259.

Shumpeter, Y. A. *Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhenia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu* [The theory of economic development: a study of profits, capital, credit, interest and economic cycle]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia, 2011.

УДК 330.342.146

ПРОЕКТ ФОРМУВАННЯ «ДЕРЖАВИ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ»

© 2017 ТОКАРСЬКИЙ Т. Б.

УДК 330.342.146

Токарський Т. Б. Проект формування «держави загального добробуту»

Стаття присвячена феномену творення «держави загального добробуту» (німецький стандарт), або «соціальної держави» (в Україні). Даний підхід розглядає науковий, а не політичний характер явища. Загальна концепція пов'язана з пошуком обґрунтування проекту як ідеалу соціальної держави. Розкрито історію започаткування активної теоретичної розробки ідеї «соціальної держави», «соціального добробуту». Висвітлено тезу, що соціальна держава – це не синонім поняття держави загального добробуту, а його нова якість, що дає змогу здійснювати соціальні функції в сучасних умовах більш раціонально та ефективно. Зроблено висновки щодо доцільності та виправданості вибору моделі проектування держави Україна на нинішньому етапі її розвитку в аспекті досягнення соціальної справедливості в суспільстві.

Ключові слова: держава загального добробуту, соціальна держава, проект моделювання, ідеал соціальної держави, історія теоретичного проектування.

Бібл.: 20.

Токарський Тарас Богданович – кандидат економічних наук, докторант, Національний інститут стратегічних досліджень (вул. Пирогова, 7а, Київ, 01030, Україна)

E-mail: tt.adaptaion@gmail.com

УДК 330.342.146

Токарский Т. Б. Проект формирования «государства всеобщего благосостояния»

Статья посвящена феномену образования «государства всеобщего благосостояния» (немецкий стандарт), или «социального государства» (в Украине). Данный подход раскрывает научный, а не политический характер явления. Общая концепция связана с поиском обоснования проекта как идеала социального государства. Раскрыта история активной теоретической разработки идеи «социального государства», «социального благосостояния». Отображено положение, утверждающее, что социальное государство – это не синоним понятия государства всеобщего благосостояния, а его новое качество, что позволяет выполнять социальные функции в современных условиях более рационально и эффективно. Сделаны выводы относительно целесообразности и оправданности выбора модели проектирования государства Украина на нынешнем этапе его развития в аспекте достижения социальной справедливости в обществе.

Ключевые слова: государство всеобщего благосостояния, социальное государство, проект моделирования, идеал социального государства, история теоретического проектирования.

Библ.: 20.

Токарский Тарас Богданович – кандидат экономических наук, докторант, Национальный институт стратегических исследований (ул. Пирогова, 7а, Киев, 01030, Украина)

E-mail: tt.adaptaion@gmail.com

UDK 330.342.146

Tokarskyi T. B. The Project of Forming the «Welfare State»

The article is concerned with the phenomenon of establishing the «welfare State» (German Standard), or the «social State» (in Ukraine). The approach used discloses the scientific rather than political nature of the phenomenon. The overall conception is related with the search for substantiation of project as the ideal of a social State. The article discloses the history of active theoretical development of the idea of «social State», «social welfare». The thesis, arguing that the social State is not synonymous with the conception of the welfare State, but rather a new quality of the latter providing for performing social functions in the contemporary terms more efficiently and effectively, has been reflected. Conclusions have been drawn regarding the advisability and justifiability of choice of a project model of the State of Ukraine at the current stage of its development in the aspect of achieving social justice in society.

Keywords: welfare State, social State, modeling project, ideal of a social State, history of theoretical projecting.

Bibl.: 20.

Tokarskyi Taras B. – PhD (Economics), Candidate on Doctor Degree, National Institute for Strategic Studies (7a Pyrohova Str., Kyiv, 01030, Ukraine)

E-mail: tt.adaptaion@gmail.com

Поняття «соціальна держава» було введено в науковий обіг Л. фон Штайном у 1850 р. У першій половині ХХ ст. розпочалося активне теоретичне розроблення даної проблеми, ідеологічною основою «соціальної держави» стали погляди англійського економіста Дж. Кейнса, який обґрунтував необхідність державного втручання в соціально-економічну сферу з метою запобігання економічним кризам, безробіттю,

для підвищення добробуту населення через перерозподіл доходів між різними соціальними прошарками.

Феномен, який в Італії називають «державою допомоги», в англосаксонських країнах і Німеччині – «державою загального добробуту», у Франції – «державою провидінням», «державою-покровителем», а у нас – «соціальною державою», найбільш яскраво виявився після Другої світової війни, коли величезну роль у політиці

почали відігравати питання соціального забезпечення. Так, відповідно до п. 1 ст. 20 Конституції Німеччини «Федеративна Республіка Німеччина є демократичною і соціальною федеративною державою» [1, с. 162].

Франція, згідно зі ст. 1 Конституції Французької Республіки, «є неподільною, світською, демократичною й соціальною Республікою. Вона забезпечує рівність перед законом усім громадянам, незалежно від походження, раси або релігії» [1, с. 165].

Як зазначено в п. 1 ст. 1 Конституції Королівства Іспанії, «Іспанія конститується в правову, соціальну і демократичну державу, що проголошує вищими цінностями правопорядку свободу, справедливість, рівність, політичний плюралізм» [1, с. 297].

Тему моделі держави загального добробуту вивчав Дж. Кейнс, великий внесок у розробку проблеми соціальної держави та держави загального добробуту, а також інститутів зробили зарубіжні вчені Р. Дарендорф, Дж. Ролз, Е. Хармс, Ф. Нойман, Г. фон Хаферкамп, Г.-Г. Хартвіг, В. Абендрот, К. Ленк, Г. Браун, М. Ніхаус, Г. Еренберг, А. Фукс, М. Спікер. Г. Віленський, Ч. Лебо, Р. Тітмус, А. Еверс, І. Светлик, П. Балдвін, Дж. Барнес, Б. Ваттенберг, К. Еспін-Андерсен та інші.

Дослідженню політичних факторів формування держави загального добробуту присвятили свої праці А. Хікс, Дж. Місра, Танг Нах Нг. Вплив соціально-економічного розвитку на політичну систему став предметом дослідження таких відомих вчених, як Д. Істон, Х. Лінц, М. Доган, С. Ліпсет та ін.

У вітчизняних суспільних науках радянського і пострадянського періодів деякі теоретичні аспекти проблеми соціальної держави розглядають С. Алексєєв, К. Гаджиев, Б. Краснов, К. Лукашева, Т. Мацонашвілі, В. Мілецький, С. Перегудов, В. Пугачов, Н. Римашевська та ін.

Актуальність проблеми формування передумов і становлення соціальної держави в Україні стала предметом дослідження відомих українських вчених В. Бабкіна, В. Селіванова, О. Скрипнюка та багатьох інших.

У деяких конституціях сучасних держав немає чіткого закріплення того положення, що держава є соціальною, але про це свідчить багато їхніх статей. Тобто і в тому, і в іншому випадках визнається соціальний принцип державного устрою. Виникає логічне запитання, який саме термін – «держава загального добробуту» чи «соціальна держава» – відбиває зміст даного принципу найбільш повно? Очевидно, варто відразу зауважити, що дана дискусія більшою мірою носить науковий характер, ніж політичний.

Мета статті – розібратися в цій проблемі, довести, що соціальна держава – це не синонім поняття держави загального добробуту, а його нова якість, що дає змогу здійснювати соціальні функції в сучасних умовах більш раціонально та ефективно. Проте питання: чим є нині соціальна держава – ідеалом чи реальністю, ще доведеться з'ясувати.

Якщо з різних теоретичних аспектів формування громадянського суспільства і правової держави у вітчизняній літературі є багато досліджень, що заслуговують на увагу, то питання держави загального добробуту

та соціальної держави розроблені явно недостатньо. Наприклад, деякі дослідження правової держави не враховують виникнення передумов трансформації правової держави в соціальну. Крім цього, серед дослідників, які вивчають проблеми держави загального добробуту і соціальної держави, чимало таких, котрі є її принциповими опонентами.

Непопулярність серед дослідників проблем, що стосуються формування держави загального добробуту, соціальної держави, соціальної політики, соціального захисту населення, соціального партнерства, вочевидь, можна пояснити тим, що на початку реформ першорядне значення надавалося політичним і економічним питанням. А оскільки розвиток соціальної сфери прямо залежить від політичного клімату та економічного забезпечення, то передбачалося, що вирішення соціальних питань відбудеться саме собою. Зважаючи на складність соціально-економічної ситуації в Україні, процес формування передумов соціальної держави є неоднозначним і саме тому потребує ґрунтового, всебічного наукового розгляду.

Будь-яка держава соціальна, тому термін «соціальна держава» призначений лише підкреслити здатність такої держави здійснювати сучасну соціальну політику: піклуватися про трудове влаштування населення, права людини, створювати системи охорони здоров'я, соціального забезпечення, підтримувати малозабезпечені прошарки населення, боротися зі злочинністю і конфліктами тощо, – таке визначення подають автори Політологічного енциклопедичного словника [2, с. 359].

Повертаючись до поданого визначення соціальної держави авторами Політологічного словника, можна зробити висновок, що воно має деякі протиріччя. Так, наприклад, якщо взяти до уваги тезу авторів про те, що соціальна держава піклується про права людини, то можна дійти висновку, що не «будь-яка держава соціальна», оскільки відомо – не будь-яка держава зацікавлена в забезпеченні прав людини, а лише демократична.

Зазначена позиція вчених була б логічною, якби прикметник «соціальна» у понятті «соціальна держава» визначав би державу як соціальний інститут. Проте в даному випадку йдеться про інше значення.

Досі серед дослідників немає одностайності щодо походження понять «соціальна держава» і «держава загального добробуту». Так, наприклад, В. Мілецький вважає, що в науковий обіг поняття «соціальна держава» було введено Л. фон Штайном у 1850 р. [3, с. 92]. Інші дослідники приписують його авторство Дж. Гелбрейту [4, с. 431–432]. Ще одні припускають, що вперше воно було використано в 1949 р. авторами Конституції ФРН. На думку А. Марвіка, поняття «держава добробуту» було сформульовано для того, щоб підкреслити його різкий контраст із німецьким висловом «військова держава», і вперше використане щодо Великої Британії задля характеристики британського лейбористського уряду 1945–1950 рр. [5, с. 292]. Політика лейбористів стосовно держави загального добробуту була заснована на почутті обов'язку вдячного уряду щодо ветеранів і громадян після Другої світової війни.

У науковій літературі прийнято вважати, що поняття «соціальна держава» активно розроблялося в західноєвропейській і особливо в німецькій соціально-політичній літературі. Тому увагу тих, хто вивчає проблеми становлення соціальної держави, головним чином звернено на дослідження німецьких учених. Досить докладно знайомить з дефініціями соціальної держави В. Мілецький [3, с. 93]. Безсумнівний науковий інтерес має точка зору Ф. Ноймана, який визначає соціальну державу як «державно-правовий устрій, створений на основі правових інструментів свободи і власності, що доповнюються трудовим і економічним законодавством, метою якого є участь трудових спілок в управлінні економікою і самовизначенні своєї професійної долі» [3, с. 93]. На думку Г. фон Хаферкампа, «соціальна держава, на відміну від адміністративної та ліберальної правової держави, є державою турботливого існування, державою соціальних виплат і соціального розподілу» [3, с. 93]. Дуже цікавим є й трактування сутності ідеї соціальної держави, що «полягає не в тому, щоб узагалі надавати соціальні виплати, а винятково в тому, щоб зробити це на можливо кращому рівні та, що особливо важливо, надавати всім громадянам доступ до цих соціальних виплат» [3, с. 93].

Г. Браун і М. Ніхаус визначають сучасну демократичну соціальну державу як «централізовано регульоване та упорядковане турботливе існування і життя з піклуванням про всіх громадян в усіх життєвих ситуаціях, яка відкривається як первинна суспільна реальність сучасної демократії, що обслуговується перетвореною економічним лібералізмом господарською системою відповідно до соціальної справедливості» [3, с. 94].

Відаючи належне німецьким ученим, які здійснили значний внесок у розроблення концепції соціальної держави, зауважу, що держава загального добробуту є об'єктом наукового інтересу й американських дослідників. Зважаючи на те, що праці цих учених ніколи не розглядалися в українській політології, варто присвятити їм особливу увагу.

Як зазначає А. Янг, більшість праць, присвячених розгляду питань соціальної справедливості та загального добробуту, політизується постановкою питання про те, чи повинна держава цілеспрямовано прагнути до пом'якшення соціального гноблення і нерівності? Предметом критики, що висловлюється деякими дослідниками на адресу більшості цих праць, є надто підвищена увага до соціального як до джерела громадського життя (соціального господарювання). Підкреслюється, що чимало авторів бачить у громадянах виключно носіїв певних прав або об'єкт впливу з боку держави, а не активних учасників публічного ухвалення рішень [6, с. 458–459].

Американські вчені передусім використовують поняття «соціальний добробут». Так, термін «соціальний добробут» часто плутають не лише із соціологією, що досить дивно, а й із соціальною роботою. Слід зазначити, що «соціальний добробут» – досить широке поняття, яке включає й соціальну роботу. Як зазначає Ч. Застроу, «соціальний добробут і соціальна робота насамперед пов'язані між собою на рівні практичної діяльності» [7, с. 12].

На думку дослідників, на відміну від багатьох інших понять, поняття «соціальний добробут» не має уніфікованого визначення. Національна асоціація соціальних працівників США усталила таке визначення: сутністю соціального добробуту є певний комплекс організованих дій добродійних і державних установ, що намагаються докласти зусиль, спрямованих на вирішення соціальних проблем, наслідком яких повинно стати поліпшення життя окремих людей, соціальних груп і всього суспільства в цілому [7, с. 6]. У своїй роботі вони використовують професіоналів: психологів, патронажних сестер, юристів, викладачів, інженерів, міністрів і соціальних працівників. Прикладом соціальних програм є програми догляду за дітьми, за хворими, допомога національним меншинам, ветеранам війни, медична та юридична допомога бідним тощо.

Що стосується поняття «соціальна робота», то його Національна асоціація соціальних працівників США визначила таким чином: «Соціальна робота – це професійна діяльність, спрямована на допомогу окремій людині, групам людей, комунам для розширення або відновлення їхніх можливостей для нормального соціального функціонування і створення сприятливих умов для досягнення соціального добробуту» [7, с. 12].

Інститути соціального добробуту містять програми соціального обслуговування (наприклад, суспільна допомога, виховання дітей, умовне звільнення чи взяття на поруки) та організації сервісного обслуговування («Планування сім'ї», «Анонімні алкоголіки», «Департамент медичного і гуманітарного обслуговування»).

Метою інститутів добробуту є запобігання негативним соціальним явищам, пом'якшення або вирішення соціальних проблем для забезпечення нормального життя людини, груп і співтовариств. Діяльність інститутів соціального добробуту у США регламентується на політичному рівні та ґрунтується на законах. До складу інститутів добробуту входять як приватні, так і державні організації.

Згідно з іншою точкою зору соціальний добробут розглядається як «інституціональна» модель [7, с. 12]. Ця модель передбачає реалізацію програм соціального добробуту як природну, узаконену функцію сучасного індустріального суспільства, спрямовану на надання людині можливості самореалізуватися. При цьому на отримувачів соціального забезпечення не ліпиться ярлик невдах. Клієнти соціального забезпечення розглядаються як такі громадяни, котрі потребують допомоги. І скрутне становище, в якому вони опинилися, не є їхньою провиною, а зумовлене об'єктивними причинами (наприклад, людина втратила роботу через економічну кризу). Таким чином, прихильники даної ідеї вважають, що негаразди, які виникають у житті окремої людини, породжує суспільство. І воно повинно взяти на себе відповідальність за вдосконалення соціальних інститутів, що мають для людини важливе значення. Американський політолог Х. Гірвец вважає: Держава загального добробуту – інституціональний результат прийняття суспільством офіційної, а тому формальної та ясно вираженої відповідальності за добробут усіх його

членів [8, с. 367]. Прихильники неінституціонального підходу стверджують, що держава загального добробуту і соціал-демократія є альтернативою авторитаризму. Уроки Великої депресії, досвід держав загального добробуту (соціал-демократії у Скандинавії та Голландії, лейбористів у Великій Британії) стали імпульсом європейського політичного руху за активізацію зусиль держави у сфері підвищення рівня життя нужденних.

Витоки ідей соціального добробуту сягають у далеке минуле. Суспільство завжди шукало шляхів вирішення проблем, що виникали в людей, котрі не здатні були самі про себе подбати. До індустріальної стадії розвитку суспільства ці проблеми значною мірою вирішували сім'я, церква та сусіди. За всіх часів одним із догматів іудейсько-християнської релігії, що мали велике значення для досягнення соціального добробуту, виступав гуманізм, що визнавав цінність людини як особистості, допомагав їй при вирішенні проблем, задоволенні потреб.

Із розвитком феодалізму в Європі, коли сім'я вже не могла задовольняти свої основні потреби, всім необхідним її забезпечував феодал.

У середньовіччі через голод, війни, неврожаї, періодичні епідемії та руйнацію феодальної системи збільшилася кількість людей, котрі не спроможні були себе забезпечувати і потребували допомоги. Проте традиційні інститути, такі як церква і сім'я, вже не могли вирішувати проблеми громадян, і останнім не залишалося нічого іншого, як жebraкувати. Аби допомогти нужденним, в Англії у 1300–1800 рр. була прийнята низка законів про бідність, серед яких найбільш значущим став Єлизаветинський Закон про бідність, що набув чинності у 1601 р. Його фундаментальні принципи стали основою Законів Колоніальної Америки щодо концепції суспільної допомоги. Відповідно до цього Закону виділялися три категорії осіб, котрі отримували допомогу.

1. *Здорові.* Ця група мала виконувати низькокваліфіковану роботу. Грошова допомога не надавалася. Ті, хто відмовлялися від роботи, суворо каралися, аж до заслання або ув'язнення.

2. *Безпомічні.* До цієї групи належали люди, не здатні працювати (люди похилого віку, сліпі, глухі, матері з маленькими дітьми, фізично та розумово відсталі). Як правило, вони перебували в одному місці. Тим, хто мав можливість жити окремо (це обходилося дешевше), надавалася допомога у вигляді продуктів харчування, одягу та палива.

3. *Залежні діти.* Діти, котрих батьки не могли утримувати, віддавалися на навчання. Наприклад, хлопчиків навчали різних професій, і вони знаходилися під наглядом хазяїна (майстра) до 24 років. Дівчатка виконували обов'язки служниць і жили у своїх хазяїв до 21 року або до заміжжя.

Єлизаветинський Закон забороняв надавати допомогу нужденним, котрих могли забезпечити родичі. Закон був прийнятий англійським Парламентом, а виконувати його повинні були міські або комунальні округи. На ці заходи витрачалися кошти, отримані у вигляді пожертв, податків, сплачених за землю, будівлі, використання цер-

ковної десятини. На допомогу округу міг розраховувати той, хто мешкав у даному окрузі не менше трьох років. Відповідно до Закону в 1601 р. було визначено стандарт суспільної допомоги, яку надавав уряд Великої Британії. Він проіснував упродовж наступних 300 років.

Більшість положень Єлизаветинського Закону стала основою політики соціального добробуту Колоніальної Америки. У багатьох містах були побудовані притулки для непрацездатних, сиріт. Міста мали право надавати допомогу лише тим людям, які перебували там на законних підставах. Слід зазначити, що умови в притулках були жахливі. Як зазначають історики, будинки були дуже старі та погано опалювані, замість ліжок використовувалися старі сінники.

У Європі та Америці період із XVII до XIX століть охоплює індустріальну стадію розвитку суспільства. Це було пов'язане з відкриттям нових технологій. На думку багатьох дослідників, індустріальна стадія розвитку стала можливою завдяки двом головним факторам: протестантській етиці та *laissez-fair*. Протестантська етика настає на індивідуалізм, проголошуючи людину господарем своєї долі, заохочує діяльність у власних інтересах. Основною цінністю протестантської етики було визнано придбання матеріальних благ. А люди оцінювалися не за своїми особистими якостями, а за тим багатством, яким володіли. Якщо ж людина була бідною, значить вона сама у цьому винна.

Відповідно до теорії *laissez-fair* економіка та суспільство будуть розвиватися ефективніше, якщо бізнес і промисловість отримають максимальну свободу. А державне регулювання економікою може завдати лише шкоди. Протестантська етика і *laissez-fair* виправдовували жорстку конкуренцію, створення монополій, погані умови праці та низький рівень техніки безпеки, експлуатацію робітничого класу шляхом виплати низької зарплати, використання дитячої праці, багатогодинний робочий день.

Трактування соціального добробуту, сформульованого протестантською етикою, полягає в найбільш негуманних деклараціях теорії соціального дарвінізму, що ґрунтується на теорії еволюції Ч. Дарвіна. Як відомо, Ч. Дарвін вважав, що перехід від нижчих форм життя до вищих відбувається шляхом природного відбору. Г. Спенсер екстраполював цю теорію на людство. Він вважав, що боротьба, знищення та природний відбір – невід'ємні елементи розвитку людського суспільства. Ця теорія антигуманна, оскільки проголошує, що багатий виживає, бо він сильніший, а слабкий заслуговує на загибель, тому надавати йому допомогу – це хибний шлях. Ця теорія дуже затримала розвиток нових, більш гуманних програм соціального добробуту.

Інститут соціального добробуту на початку ХХ ст. став більш професіональним. Якщо раніше соціальні послуги надавалися старанними, але погано навченими добровольцями зі середніх і вищих прошарків суспільства, то тепер ці функції стали виконувати професіонали. Саме в цей час при університетах відкривалися перші школи соціальної роботи та соціального добробуту.

Зміни в системі соціального добробуту спричинила Велика економічна депресія 30-х років минулого століття. Якщо до кризи пріоритет індивідуалізму вважався непорушним і кожна людина визнавалася господарем своєї долі, то з настанням Великої депресії цей міф було зруйновано. Виникнення 15 мільйонів безробітних продемонструвало, що економіка, яка знаходиться поза контролем людини, спричиняє руйнацію, злидні та бідність. Окрім того, приватні агентства соціального забезпечення, що до цього часу виділяли значний відсоток грошових засобів для допомоги бідним, вичерпали свої ресурси. Отже, цю функцію повинен був узяти на себе Федеральний уряд США.

На початку 1930-х років були розроблені тимчасові соціальні програми, відповідно до яких штатам видавалися дотації для вирішення фінансових проблем. Досвід, отриманий за часів кризи, підтвердив необхідність постійної державної участі в подоланні проблем безробіття, наданні допомоги людям похилого віку, хворим і залежним дітям.

До початку кризи у США практично не було державної соціальної політики, зокрема національної системи соціального страхування, допомоги по безробіттю, бідності тощо. Практично була відсутня безкоштовна охорона здоров'я, а безкоштовна освіта була досить обмеженою. Державна політика перерозподілу доходів на користь бідних і найбідніших прошарків та застосування різних видів соціальної допомоги виникла в 1930-х роках, що пов'язано, насамперед, із Великою економічною депресією і Новим курсом Ф. Рузвельта. Основні реформи «Нового курсу», запропонованого Ф. Рузвельтом, були проведені в перші сто днів його президентства, протягом яких Конгрес прийняв низку законів, що охоплювали всі сфери соціально-економічного та політичного життя США. Деякі історики вважають, що чимало положень нової програми було прийнято стихійно, під тиском масового руху протесту. Але це не зовсім так. Ще в 1928 р., коли Ф. Рузвельт став губернатором від демократичної партії в штаті Нью-Йорк, він визначив свою майбутню політику як «відповідальність держави за долю своїх громадян».

На думку дослідників, важливою передумовою формування держави загального добробуту став розвиток політекономічних досліджень (А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс та ін.), які сформулювали думку про те, що в становищі робітничого класу прихована реальна загроза соціальній і політичній стабільності. Щоб поліпшити становище робітників і знизити їхню політичну активність, була заснована нова соціальна політика – прийняті перші програми соціального страхування, спрямовані на збереження громадського порядку та мирне вирішення класових конфліктів. Проте в цей період соціальна політика мала вибіркового характер, передбачаючи процедуру виявлення та перевірки осіб, які потребували допомоги. Уже у 20-ті роки ХХ ст. була визнана ідея загального соціального обслуговування, що мала охопити всіх членів суспільства. Це було пов'язано зі зміною структури найманої робочої сили, у загальному обсязі якої збільшився відсоток висококваліфікованих робітників і фахівців, представників вільних професій, а також із

тим, що, як засвідчили відомі події, під час економічної кризи вразливими є не лише бідні, а й середні прошарки населення. Так, наприклад, в Англії під час Другої світової війни державна допомога надавалася рівною мірою всьому населенню.

Отже, соціальні послуги стали сприйматися як елемент громадянського статусу в межах держави, а програми допомоги нужденним перетворилися на універсальні соціальні програми, що поширювалися на всіх членів суспільства.

Політичною метою держави загального добробуту стало формування ідеалу соціальної солідарності. Щоб досягти цієї мети, необхідно було створити широкий середній клас (він мав об'єднати якнайбільше соціальних груп з різними економічними інтересами), домогтися дезорганізації робітничого класу, нейтралізації його політичної активності та, що особливо важливо, створити соціальну базу підтримки соціал-демократичних ідей.

Орієнтація на універсальний характер надання соціальних послуг і підвищення вимог до якості послуг, що раніше надавалися лише найбіднішим, спричинили зростання обсягу витрат на соціальні програми.

У 60-х – 70-х роках минулого століття виникло нове розуміння ролі держави як суб'єкта соціальної політики. «Традиційна ідея забезпечення державою всім мінімально необхідного рівня життя звільнила шлях новій ідеї про відповідальність держави за досягнення для всіх оптимального рівня життя» [9, с. 24].

Держава загального добробуту в науковій літературі останніх років розглядається як одна з двох ключових (поряд із виборчим правом) інституціональних субстанцій сучасних демократій. Демократизація економічної, розподільної та освітньої сфер, за твердженням західних дослідників, передбачала поліпшення результатів політичного процесу «шляхом сприяння раціональним якостям, почуттю матеріальної безпеки, свободі від тривог і страхів, більшій упевненості громадян, які користуються правом участі в економічних справах не тільки завдяки власній політичній діяльності, а також і через державну політику в соціальній і економічній сферах» [10, с. 226]. Проте, як зауважує Д. Хелд, «на підставі свідчень у жодному випадку не можна зробити висновку, що розширення участі в громадському житті саме по собі викличе новий ренесанс у людському розвитку» або ж «що воно спричиняє послідовні та бажані політичні результати» [10, с. 226].

У проекції вчених метою створення держави загального добробуту було забезпечення відповідних умов для робітників, котрі стали б для них стимулом для прийняття суспільного та економічного устрою, а також прийнятних умов повсякденного життя. На думку К. Оффе й У. К. Пройсса, сутністю держави загального добробуту є не революційне перетворення соціального та економічного порядку і не формування громадян, здатних до автономного розгляду загального блага, а відтворення надійних робітників. «Ніде держава загального добробуту не створювалася для формування повноправних громадян шляхом поліпшення їхніх здіб-

ностей щодо відповідальних і зважених суджень при одночасному виході за межі їхніх безпосередніх соціальних і економічних інтересів» [10, с. 229–230].

Упродовж останніх десяти років створено багато аналітичних схем, що дають змогу класифікувати сучасні держави загального добробуту. Перша спроба класифікації держав загального добробуту була розпочата Г. Віленським і Ч. Лебо [11], які описали «інституціональну» й «залишкову» моделі. Відповідно до їхньої точки зору в «інституціональній» моделі перерозподіл добробуту розглядається як звичайна функція, притаманна державі загального добробуту. «Залишкова» модель передбачає перерозподіл доходів як спосіб подолання негативних наслідків ринкових відносин, що відбиваються на сім'ї. Таким чином, у даному випадку перерозподіл доходів виступає як надзвичайний захід.

Відомий американський учений Р. Тітмус [12] розробив концепцію, відповідно до якої «держава загального добробуту» являє собою модель індустріальних досягнень, що розглядає перерозподіл добробуту як доповнення (або «служницю») ринкової економіки. Згідно з потрійною схемою Р. Тітмуса, задоволення людських потреб здійснюється через сім'ю, державу та ринкову економіку. Приватні добровільні організації розглядаються як четвертий елемент системи добробуту.

А. Еверс та І. Светлик [13] характеризують сучасні держави загального добробуту як плюралістичні устрої, що включають державу, ринок, сім'ю та добровільні сектори.

Через те, що наявні типології держави загального добробуту є досить складними й заплутаними, були докладені зусилля, щоб визначити їхню сутність емпіричним шляхом. Так, Г. Еспін-Андерсен [14], провівши складний емпіричний аналіз, розробив схему, що диференціює види держави загального добробуту на підставі змін у системах стратифікації, рівня розширення соціальних прав і суспільно-приватної організації соціального забезпечення. Відповідно до його схеми Сполучені Штати Америки, Канада й Австралія виступають прикладом ліберальної держави загального добробуту, що обмежує універсальні соціальні права, протиставляє клас отримувачів соціальної допомоги й інших громадян і надає переваги приватному сектору як суб'єкту добробуту.

У корпоратистській державі загального добробуту (Франція, Німеччина, Італія) соціальні права виступають невід'ємною складовою визначених статусів. Така модель, що підтримує наявні класові відмінності, характеризується принципом субсидіарності та припускає державне втручання лише в тих випадках, коли сім'я або інші традиційні інститути неспроможні подбати про своїх членів. Рівень соціального забезпечення залежить від стажу роботи, рівня заробітної плати тощо. Особливо важлива для держави робота, наприклад держслужба, нерідко винагороджується певними пільгами, найчастіше з пенсійного та медичного забезпечення. І, нарешті, Г. Еспін-Андерсен виділяє соціально-демократичну державу загального добробуту (Швеція, Данія, Норвегія), що передбачає розширення соціальних прав і прагне до ліквідації соціальної нерівності. Дана модель держави

загального добробуту ґрунтується на суспільному забезпеченні добробуту.

Як зауважують Б. Дікон та інші, Австралія в наведеній класифікації віднесена до ліберальної у групі, водночас більш логічно буде її класифікувати як лейбористський режим, що уособлює неослабне протиріччя між лібералізмом і колективізмом [15, с. 68]. Аналізуючи Швецію як державу загального добробуту, Г. Еспін-Андерсен наголошує на її особливостях, що відрізняють її від інших моделей держави загального добробуту. По-перше, шведська модель спрямована на «продуктивну» превентивну соціальну політику; по-друге, на допомогу по безробіттю витрачається невеликий відсоток соціальних витрат, однак, разом із тим, значні засоби витрачаються на організацію зайнятості, перекваліфікацію, стимулювання мобільності робочої сили, профілактику хвороб і нещасних випадків, а також допомогу родинам. «Це є держава добробуту, – пише Г. Еспін-Андерсен, – що створюється з метою зведення до мінімуму тягаря соціальної нужденності та підвищення до максимуму зайнятості та залежить від виконання цих цілей. Філософія полягає в тому, що витрачені на ці цілі засоби створюють більш значні заощадження в інших сферах» [16, с. 72]. Класифікацію держав загального добробуту, розроблену Г. Еспін-Андерсеном, доповнив Н. Гінсбург. На його думку, існує ще один тип – Британська ліберально-колективістська держава загального добробуту, що являє собою поєднання соціалістичного та ліберального типів.

Держави загального добробуту Південної Європи становили окрему категорію – Латинську межу. Деякі дослідники вважають, що теорія Г. Еспін-Андерсена, заснована на класовому перерозподілі, є обмеженою, і запропонували доповнити набір критеріїв щодо оцінки держав загального добробуту, враховуючи інтереси жінок. Серед наукових праць, присвячених даній проблемі, мабуть, найбільше заслуговує на увагу «Праця, жінка і тендерна рівність: нові типології» А. Сіарофа. Аналіз, здійснений А. Сіарофом, свідчить, що якщо країни вимірюються за трьома такими критеріями: орієнтація політики на добробут сім'ї, доцільність жіночої праці (тобто можливість жінок працювати на однакових із чоловіками посадах) і того, хто з батьків отримує допомогу на дітей, то існує подібність із класифікацією держав загального добробуту Г. Еспін-Андерсена із додатковим четвертим режимом – країни Латинської межі. За А. Сіарофом, це є протестантські християнсько-демократичні держави загального добробуту (Німеччина), протестантські соціал-демократичні держави загального добробуту (Швеція) і держави загального добробуту з пізньою активністю жінок (Іспанія, Японія, Швейцарія, Греція) [15, с. 68].

Згадані моделі заслуговують на найбільшу увагу, але весь спектр наявних класифікацій ними не вичерпується. Так, чотири типи держави загального добробуту виділяє Д. Істрідіс: *laissez-fair*, інституціональний, інтервенціоністський і владний, що різняться ступенем контролю ринку з боку держави [17]. Класифікація Г. Зерборна (1987 р.) передбачає інтервенціоністську, компенсаційну та ринковоорієнтовану моделі держави

загального добробуту, критеріями яких виступають відповідні рівні соціальної допомоги, що надається, і повнота зайнятості [18, с. 234–254]. Даній проблемі присвятили свої дослідження Дж. Албер, Т. Шривенкатарамана, С. Лейбфрайд, А. Гурл і Д. Такер.

Наявні типології досить різні, однак їх характеризує загальна тенденція щодо розподілу країн на групи з певними ознаками, як вважає Д. Істрідіс.

Аналітичні дослідження виокремили в ролі першорядних три основні припущення щодо сутності парадигми держави загального добробуту: 1) соціальні права громадянина (Т. Маршалл), які, на думку Г. Еспін-Андерсена, складають сутність ідеї держави загального добробуту; 2) у державі загального добробуту основна відповідальність за соціальне забезпечення покладена на уряд; 3) добробут фінансується в основному через прямі витрати на соціальні потреби.

Г. Еспін-Андерсен запропонував як показник діяльності держави загального добробуту використовувати декомодифікаційний індекс, що визначає рівень пенсій по старості, який існує в індустріально розвинутих демократіях і дає змогу людині, котра досягла пенсійного віку, вийти на ринок праці. Розраховуючи даний індекс, Г. Еспін-Андерсен брав до уваги рівень доходу, стаж і відсоток приватного індивідуального страхування при фінансуванні пенсій.

Компаративний підхід, запропонований Г. Віленським у його класичному дослідженні «Держава загального добробуту і рівність», класифікує державу загального добробуту відповідно до рівнів соціальних витрат.

Таким чином, держава загального добробуту як теоретична конструкція може бути застосована до багатьох систем соціального захисту з різними рівнями доходів, урядової активності та прямих витрат на соціальні потреби.

Н. Гілберт [19, с. 150] вважає, що якби опитати представників усіх політичних течій з приводу того, яка модель держави загального добробуту є найбільш прогресивною, вони б, швидше за все, погодилися з тезою, що скандинавська модель найбільше підходить під це визначення. У даному контексті поняття «прогресивний» означає такий устрій держави загального добробуту, при якому основні елементи добре розвинуті та близькі до популярних типів держави загального добробуту.

П. Балдвін зауважує [20, с. 53–72]: «Донедавна в науковій літературі, присвяченій державі загального добробуту, модель соціального громадянства розглядалася як остаточна крапка щодо розвитку соціальної політики. Внаслідок соціал-демократичного правління Швеція стала Меккою добробуту, до якої інші народи поставилися негативно. Шлях до держави загального добробуту розглядався як проста вулиця з двостороннім рухом, що веде або до моделі соціального громадянства, або геть від неї». Проте, починаючи з 80-х років минулого століття, соціальний захист у США став розвиватися за іншим сценарієм. Під впливом демографічного й ідеологічного факторів почала швидко змінюватися філософія соціального захисту, що сприяло виникненню альтернативного варіанта держави загального добробуту.

ВИСНОВКИ

Соціальна держава, як справедливо зазначають дослідники, повинна забезпечувати рух у напрямі досягнення в суспільстві соціальної справедливості; надання кожному роботи або іншого джерела засобів існування; збереження миру та злагоди в суспільстві; формування сприятливого для людини життєвого середовища. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституции зарубежных государств. М.: БЕК, 1997. 586 с.
2. Политология. Энциклопедический словарь/под ред. Ю. И. Аверьянова. М.: Изд-во Московского коммерческого университета, 1993. 431 с.
3. **Милицкий В. П.** Российская модернизация. Предпосылки и перспективы модернизации социального государства. СПб.: Издательство Санкт-Петербургского университета, 1997. 123 с.
4. **Мельников В. П.** Политология. Минск: Вышэйшая школа, 1996. С. 431–432.
5. **Хойруп Т.** Модели жизни. СПб.: Всемирное слово, 1998. 303 с.
6. **Янг А. М.** Политическая теория: общие проблемы // В кн.: Политическая наука. Новые направления. М., 1999. С. 458–459.
7. **Zastrow Ch.** Introduction to Social Welfare institutions. Social problems, services and current issues. The Dorsey Press, 1982. 586 p.
8. **Уайтхед Л.** Сравнительная политология: исследования по демократизации // В кн.: Политическая наука. Новые направления. М., 1999. С. 367.
9. Эволюция теории и практики «государства благосостояния» в 80-е годы: сб. обзоров. М.: ИНИОН, 1991. 190 с.
10. **Оффе К., Пройсс У. К.** Демократические институты и моральные ресурсы // В кн.: Современная политическая теория/пер. с англ. М.: NOTA BENE, 2001. 478 с.
11. **Wilensky H., Lebeaux Ch.** Industrial Society and Social Welfare. New York, 1958. 397 p.
12. **Titmuss R.** Social Policy/Ed. Brian Abel-Smith and Kay Titmuss. London, 1973. 160 p.
13. **Evers A., Svetlik I.** New Welfare Mixes in Care for the Elderly (Eurosocial reports). Vienna, 1991. 141 p.
14. **Espin-Andersen G.** The Three Worlds of Welfare Capitalism. Princeton: Princeton University Press, 1990. 260 p.
15. **Дікон Б., Халс М., Стэбс П.** Глобальна соціальна політика. Міжнародні організації й майбутнє соціального добробуту/пер. з англ. Київ: Основи, 1999. 346 с.
16. Создавая социальную демократию. Сто лет социал-демократической рабочей партии Швеции/пер. с англ. М.: Весь мир, 2001. 592 с.
17. **Istridis D. S.** Social Policy: Institutional Context of Social Development and Human Services. Brooks/Cole Publishing Company, 1994. 211 p.
18. **Therborn G.** Welfare State and Capitalism Markets. *Acta Sociologica*. 1987. No. 30. P. 234–254.
19. **Gilbert N.** Welfare Justice: Restoring Social Equity. Yale University Press, 1997. 216 p.
20. **Baldwin P.** Beveridge in the Longue Durée. *International Social Security Review*. 1992. Vol. 45, Issue 1-2. P. 53–72.

REFERENCES

Baldwin, P. "Beveridge in the Longue Duree". *International Social Security Review*. Vol. 45, no. 1-2 (1992): 53-72.

- Dikon, B., Khals, M., and Stabs, P. *Hlobalna sotsialna polityka. Mizhnarodni orhanizatsii i maibutnie sotsialnoho dobrobutu* [Global social policy. International organizations and the future of social welfare]. Kyiv: Osnovy, 1999.
- Evolyutsiya teorii i praktiki «gosudarstva blagosostoyaniya» v 80-e gody* [Evolution of the theory and practice of the "welfare state" in the 80-ies]. Moscow: INION, 1991.
- Evers, A., and Svetlik, I. *New Welfare Mixes in Care for the Elderly* (Eurosocial reports) Vienna, 1991.
- Espin-Andersen, G. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Princeton: Princeton University Press, 1990.
- Gilbert, N. *Welfare Justice: Restoring Social Equity*. Yale University Press, 1997.
- Istridis, D. S. *Social Policy: Institutional Context of Social Development and Human Services*. Brooks Cole Publishing Company, 1994.
- Khoyrup, T. *Modeli zhizni* [Models of life]. St. Petersburg: Vsemirnoye slovo, 1998.
- Konstitutsii zarubezhnykh gosudarstv* [The Constitution of foreign States]. Moscow: BEK, 1997.
- Melnikov, V. P. *Politologiya* [Political science]. Minsk: Vysheysheya shkola, 1996.
- Miletskiy, V. P. *Rossiyskaya modernizatsiya. Predposylki i perspektivy modernizatsii sotsialnogo gosudarstva* [Russian modernization. Preconditions and prospects of modernization of the welfare state]. St. Petersburg: Izd-vo Sankt-Peterburgskogo universiteta, 1997.
- Offe, K., and Proyss, U. K. "Demokraticheskiye instituty i moralnyye resursy" [Democratic institutions and moral resources]. In *Sovremennaya politicheskaya teoriya*. Moscow: NOTA BENE, 2001.
- Politologiya. Entsiklopedicheskiy slovar* [Political science. Encyclopedic dictionary]. Moscow: Izd-vo Moskovskogo kommercheskogo universiteta, 1993.
- Sozdavaya sotsialnuyu demokratiyu. Sto let sotsial-demokraticeskoy rabochey partii Shvetsii* [Creating social democracy. One hundred years of social-democratic labour party of Sweden]. Moscow: Ves mir, 2001.
- Titmuss, R. *Social Policy*. London, 1973.
- Therborn, G. "Welfare State and Capitalism Markets". *Acta Sociologica*, no. 30 (1987): 234-254.
- Uaytkhed, L. "Sravnitel'naya politologiya: issledovaniya po demokratizatsii" [Comparative politics: democratization studies]. In *Politicheskaya nauka. Novyye napravleniya: 367*. Moscow, 1999.
- Wilensky, H., and Lebeaux, Ch. *Industrial Society and Social Welfare*. New York, 1958.
- Yang, A. M. "Politicheskaya teoriya: obshchiye problemy" [Political theory: common problems]. In *Politicheskaya nauka. Novyye napravleniya, 458-459*. Moscow, 1999.
- Zastrow, Ch. *Introduction to Social Welfare institutions. Social problems, services and current issues*. The Dorsey Press, 1982.